

WOJCIECH WALANUS

orcid: 0000-0002-1014-9429

e-mail: w.walanus@uj.edu.pl

Katedra wileńska Władysława Zahorskiego – przyczynek do dziejów fotografii w Wilnie i jej roli w badaniach nad głównym kościołem miasta u progu XX wieku*

DOI: 10.36155/RBN.52.00002

W roku 1904 w wileńskiej oficynie Józefa Zawadzkiego ukazała się książka Władysława Zahorskiego *Katedra wileńska*, pierwsza od czasów *Bazyliki litewskiej* Adama Honorego Kirkora (1886) gruntowna monografia budowli (ryc. 1)¹. Praca ta spotkała się z życzliwym przyjęciem polskiego środowiska naukowego, choć recenzujący ją Emanuel Świeykowski wskazywał na niedostatki wiedzy autora z zakresu historii sztuki². Największym atutem książki był – obok skrupulatnego

* Artykuł powstał w trakcie realizacji projektu badawczego *Fotografie dzieł sztuki polskiej w zbiorach Fototeki Instytutu Historii Sztuki UJ. Opracowanie naukowe, digitalizacja i wydanie katalogu*, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (nr rej. 11H 13 0015 82). Pierwotna wersja tekstu pt. *Fotografia w badaniach nad katedrą wileńską u progu XX wieku: działalność Władysława Zahorskiego* została zaprezentowana na konferencji „Stołeczne katedry obojga narodów. Kościoły biskupie w Krakowie i Wilnie” (Wilno, Pałac Wielkich Książąt Litewskich, 12–14 października 2016).

1 W. Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno 1904 – <https://polona.pl/item/496083/4/> [dostęp: 22.06.2021].

2 E. Świeykowski, *Zahorski Władysław Dr.: Katedra wileńska. Wilno, nakł. księgg. J. Zawadzkiego, 1904, str. 226* [recenzja], „Kwartalnik Historyczny” 1905, t. 19, z. 1, s. 70–77, tu s. 71. Inne opinie: *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1901 roku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1905, t. 7, z. 4, szp. CCC („ta bogato ilustrowana i tak pożyteczna książka”); M. Sokołowski, *Dwa gotycyzmy, wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki

zestawienia wiadomości historycznych o katedrze i jej wystroju – bogaty materiał ilustracyjny, na który złożyło się 78 włączonych w tekst fotografii, wydrukowanych metodą autotypii. W ich wyborze szczególny nacisk położono na wyposażenie katedry, zwłaszcza dekorację rzeźbiarską fasady, epitafia i tablice pamiątkowe, a także dzieła złotnictwa, w tym na przykład kielich fundacji hrabiego Michała Tyszkiewicza, któremu poświęcono aż cztery reprodukcje³. Stosownie do swej rangi historycznej i artystycznej wyeksponowana została także kaplica św. Kazimierza (10 ilustracji), choć zabrakło widoku kopuły, nad czym ubolewał recenzent⁴. Niektóre zdjęcia nie były wcześniej nigdzie publikowane, jak choćby wewnątrz krypty pod ołtarzem wikaryjskim, w której autor książki dopatrywał się pozostałości świątyni pogańskiej⁵. *Katedra wileńska* Zahorskiego była pierwszą publikacją, w której znalazła się tak obszerna dokumentacja fotograficzna najważniejszego kościoła rzymskokatolickiego na Litwie; była również jednym z pierwszych wydawnictw dotyczących historii i zabytków Wilna, w którym na tak szeroką skalę zastosowano reprodukcje fotograficzne⁶. Jak postaram się pokazać, zebrany w tej książce materiał ilustracyjny nie tylko zajmuje ważne miejsce w ikonografii katedry wileńskiej, lecz może także stanowić punkt wyjścia do rozważań nad rolą fotografii w badaniach nad tą budowlą, prowadzonych na początku XX wieku.

* * *

Władysław Zahorski (1858–1927), lekarz, działacz społeczny, historyk, współzałożyciel i wieloletni prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, był także fotamatorem⁷. Jak napisał we wspomnieniach, zaczął fotografować w roku 1896,

w Polsce” 1907, t. 8, z. 1–2, szp. 3 („ze wszech miar zasługująca na uznanie książka”). Ponadto treść książki przedstawił (w formie poetyckiego dialogu) C. Jankowski, *Katedra wileńska*, „Kurier Warszawski” 1904, nr 165 (16 VI), s. 1–2.

3 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 164–165.

4 E. Świeykowski, *Zahorski Władysław...*, s. 75. Świeykowski zgañił także Zahorskiego za brak rzutu poziomego katedry, ibidem, s. 74.

5 W. Zahorski, *Katedra...*, s. 69–70, il. na s. 69.

6 O ilustrowanych fotografiami publikacjach dotyczących Wilna zob. S. Valiulis, *Pirmieji fotografijos leidiniai apie Vilnių*, w: *Vilniaus fotografai. Tarptautinė Lietuvos fotografijos istorijos konferencija. Vilnius Photographers. International Conference on the History of Lithuanian Photography*, sudaryt. V. Jočytė, J. Rauckienė, Vilnius 2005, s. 205–209; na s. 206 m.in. wzmiankowane prace Zahorskiego.

7 Podstawowe informacje biograficzne o Zahorskim: M. Plater-Zyberk, *Spojrzenia na Wilno. Fotografia wileńska 1839–1939*, Warszawa 1999, s. 351; D. Junevičius, *Fotografowie na Litwie 1839–1914*, Łódź 2001, s. 38–39; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 3, *Sztuka. Malarze, rzeźbiarze, graficy, fotograficy*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2005, s. 236; H. Ilgiewicz, *Societates academicae vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008, s. 284–291. Zob. także M. Matulytė, *Photography of Vilnius 1858–1915*, [Vilnius] 2001 (The History of Lithuanian Photography,

poświęcając się zwłaszcza „utrwalaniu na kliszach licznych pamiątek Wilna”⁸. Wykonane przez siebie zdjęcia publikował w książkach lub artykułach własnych, a także udostępniał innym autorom⁹, należał więc do licznych na przełomie XIX i XX wieku grona uczonych, dla których fotografia stanowiła istotny element warsztatu naukowego¹⁰. Reprodukcje zamieszczone w *Katedrze wileńskiej* pozwalają nieco głębiej wniknąć w tajniki tego warsztatu.

Zgodnie z informacją na stronie tytułowej (ryc. 1), książka została zilustrowana fotografiami Stanisława Filiberta Fleury’ego (1858–1915), znanego wileńskiego fotografa¹¹, oraz samego Zahorskiego. Jednak ani poprzedzający tekst *Spis rycin*, ani podpisy pod nimi nie zawierają oznaczenia autorstwa. Wyjątkiem jest widok ogólny katedry, opatrzony nazwiskiem Tyburcego Chodźki, innego zawodowego fotografa działającego w Wilnie¹². Nie jest łatwo „rozdzielić” pozostałe ilustracje pomiędzy Fleury’ego i Zahorskiego. Podstawową metodą atrybucyjną jest przeprowadzenie porównań z sygnowanymi odbitkami zachowanymi w różnych zbiorach, a także autoryzowanymi reprodukcjami w innych publikacjach. Na tej podstawie można bezspornie przypisać Fleury’emu fotografię wnętrza nawy głównej katedry¹³, ołtarza w kaplicy św. Kazimierza

t. 2), s. 40–42; I. Maskalėnaitė, *W. Zahorskio palikimas. Vilniaus sakralinės architektūros ikonografija ir tyrimai*, Kaunas 2010 (praca magisterska obroniona na Uniwersyteckie Witolda Wielkiego w Kownie), s. 4–5. Za pomoc w dotarciu do tej ostatniej pracy i podczas prowadzenia kwerend w Wilnie winien jestem wdzięczność panu Dainiusowi Junevičiusowi.

8 W. Zahorski, *Moje wspomnienia*, t. 5 (1892–1897), Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN), sygn. Rps 10455 II – <https://polona.pl/item/moje-wspomnienia-t-5-lata-1892-1897,Mz1lODU0MzY/216/#info:metadata> [11.08.2021], k. 86: „Bracia zabawili w Birsztanach 3 tygodnie. Witold przywiózł mi aparat fotograficzny i nauczył fotografowania. Oddawałem się temu z zamiłowaniem i fotografia potem oddała mi nie małe usługi. Ukochawszy Wilno utrwałem na kliszach liczne jego pamiątki [...]. Korzystali z mych zdjęć naukowcy a mianowicie pan J. Bieliński [Józef Bieliński, autor m.in. wydanej w latach 1899–1900 monografii Uniwersytetu Wileńskiego – W.W.], historyk Mościcki [Henryk, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie – W.W.] [...] i inni. W ciągu lat kilkunastu zrobiłem parę tysięcy zdjęć i później (w 1925) klisze ofiarowałem Uniwers[ytetowi] wileńsk[iemu]”.

9 Zob. W. Zahorski, *Reprodukcje moich zdjęć fotograficznych w moich pracach i w pracach innych autorów*, BN, sygn. Rps 10453 V, k. 145v.

10 Naturalnie Zahorski nie używał aparatu wyłącznie do celów naukowych, czego dowodem jest m.in. album w BN, sygn. AFF.IV-11 – <https://polona.pl/item/5327396/0/> [22.06.2021]. Zawiera on liczne fotografie członków rodziny Zahorskich, pejzaże z okolic Wilna, widoki miast odwiedzanych w czasie podróży, sceny rodzajowe i fotomontaże.

11 Najnowsza monografia: J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury. 1858–1915. Fotografijos, 2-asis patiksl. ir papild. leid.*, Vilnius 2016 (*Lietuvos fotografijos istorija*, t. 3).

12 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 56–57. O Chodźce zob. L. Taborski, *Tyburcy Chodźko – XIX-wieczny fotograf z Łomży*, „Dagerotyp” 1994, t. 2, s. 21–24; M. Plater-Zyberk, *Spojrzenia na Wilno...*, s. 303; D. Junevičius, *Fotografowie na Litwie 1839–1914*, s. 14; M. Matulytė, *Photography of Vilnius*, s. 453.

13 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 59. Reprodukcja tej samej fotografii: P. Weber, *Wilna. Eine vergessene Kunststätte*, Wilna 1917, il. 16 (wg opisu na s. 130 jej autorem był Fleury).

(ryc. 1, 2)¹⁴, srebrnych figur relikwiarzowych św. Stanisława i św. Kazimierza (ryc. 8, 9)¹⁵, relikwiarza ręki św. Stanisława, monstrancji z Gieranon i późnogoetyckiego kielicha¹⁶, kielicha fundacji hrabiego Tyszkiewiczza¹⁷ oraz portretów wielkiego księcia Witolda¹⁸ i biskupa Ignacego Massalskiego¹⁹. Dla dalszych atrybucji duże znaczenie ma zespół czterdziestu czterech fotografii (odbitki i negatywów) katedry i jej wyposażenia, przechowywanych w Litewskim Muzeum Narodowym w Wilnie²⁰. Odbitki naklejone są na jednakowe kartony, a na niektórych znajdują się odręczne adnotacje Władysława Zahorskiego (ryc. 4a, b), co dowodzi, że zdjęcia te pochodzą z jego kolekcji²¹. Pomimo braku

14 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 86 – por. fotografia wnętrza kaplicy w Fototece Instytutu Historii Sztuki UJ, sygn. IHSUJ P 018275, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury” (il. 3), zob. *Katalog Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Fotografie dzieł sztuki polskiej wykonane przed rokiem 1900*, red. W. Walanus, Kraków 2019 – https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/129313/walanus_katalog_fototeki_instytutu_historii_sztuki_uniwersytetu_jagiellońskiego_2019.pdf [11.08.2021], nr kat. 1605, s. 431. Fotografia ukazuje ścianę ołtarzową kaplicy pod innym kątem, niż na ilustracji w *Katedrze wileńskiej*, jednak identyczny układ przedmiotów na ołtarzu (np. lichtarza po prawej stronie mensy), uchylone w podobny sposób drzwiczki balustrady, a także tabliczka oparta o pilaster przy prawej krawędzi mensy (na odbitce w Fototece widoczny jest tylko narożnik) świadczą o tym, że oba zdjęcia wykonane zostały w tych samych okolicznościach i przez jednego fotografa.

15 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 67 – por. fotografia figury św. Stanisława w Litewskim Muzeum Sztuki (Lietuvos dailės muziejus – LDM) w Wilnie, nr inw. Fi 43, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury” (ryc. 9), J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 554. Sygnowanej fotografii figury św. Kazimierza nie udało mi się odnaleźć, jednak porównanie innych odbitek (zob. niżej, ryc. 9, 11) ujawnia wyraźne podobieństwo ujęcia obu posązków, ustawionych na tym samym, karbowanym stole, co dowodzi wspólnego autorstwa tych zdjęć.

16 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 160–161. Reprodukcyjne tych samych fotografii: В. Фронцкевич, *В ризницях римско-католических костеловъ городовъ Вильны и Троцьк*, w: *Труды девятого археологического съезда в Вильнь 1893*, t. 2, Москва 1897, s. 217–222, tabl. XXI, il. 1–2 i tabl. XXII, il. 4 (na ilustracjach widoczne są odciski suchej pieczęci Fleury’ego). Negatywy zdjęć monstrancji i kielicha zachowały się w Litewskim Muzeum Narodowym (Lietuvos nacionalinis muziejus – LNM) w Wilnie, zob. J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 564, 569.

17 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 164–165 – por. fotografia w Fototece IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018300, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury”, zob. *Katalog Fototeki...*, nr kat. 1629, s. 437. Niesygnowane odbitki i negatywy przechowuje Litewskie Muzeum Narodowe, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 572–573.

18 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 64 – por. fotografia w Fototece IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018295, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury”, zob. *Katalog Fototeki...*, nr kat. 1608, s. 432.

19 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 49 – por. fotografia w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (Lietuvos valstybės istorijos archyvas – LVIA), f. 1135, ap. 23, b. 542, k. 9, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury”.

20 J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 536–559, 564–574. Odbitki mają różne wymiary, najczęściej zbliżone do 15 × 10 lub 17,5 × 12,5 cm; negatywy mają standardowy format 18 × 13 cm. Wszystkie odbitki naklejone są na jednakowe kartony o wymiarach 19,1 × 14,2 (± 0,1 cm). Nie miałem możliwości zapoznać się z tymi fotografiami z autopsji; wszystkie informacje na ich temat zawdzięczam pani Jūratė Gudaitė z Litewskiego Muzeum Narodowego.

21 Adnotacje takie znajdują się na fotografiach tympanonu fasady, figur proroków i apostołów w niszach na fasadzie, tablicy erekcyjnej na elewacji kaplicy św. Kazimierza oraz tabernakulum w tej kaplicy; ibidem, nr kat. 536–543, 555.

sygnatur, Jūratė Gudaitė uznała je za prace Fleury'ego wykonane na zlecenie Zahorskiego²², za czym istotnie mógłby przemawiać fakt, że niemal wszystkie zostały opublikowane w analizowanej tu monografii katedry²³. Nie można też wykluczyć, że zamawiającym był wydawca książki – Księgarnia i Drukarnia Józefa Zawadzkiego, z którą to oficyną Fleury już wcześniej współpracował²⁴. Tak czy inaczej, należałoby mu przypisać wydrukowane w dziele Zahorskiego fotografie tympanonu fasady katedry (ryc. 4a)²⁵, rzeźb Tommaso Righiego²⁶, wnętrz naw bocznych²⁷, wnętrz kaplicy św. Kazimierza²⁸ i kaplicy królewskiej²⁹, licznych tablic pamiątkowych, epitafiów i nagrobków³⁰ oraz pozostałych dzieł złotnictwa³¹. Wprawdzie nie ma całkowitej pewności co do autorstwa wszystkich tych fotografii, można jednak przyjąć, że to Fleury wykonał większość ilustracji do książki Zahorskiego. Świadczy o tym choćby wyeksponowanie nazwiska fotografa na karcie tytułowej.

Identyfikacja zdjęć zrobionych przez Zahorskiego jest zadaniem trudniejszym ze względu na niedostateczne rozpoznanie jego fotograficznego *œuvre*. Wśród nielicznych sygnowanych przez niego odbitek, znajdujących się w zbiorach

22 J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, s. 17–18, 564.

23 Wyjątkiem jest fotografia portalu kaplicy św. Kazimierza (J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 545), która różni się od ilustracji w książce (W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 85). Jednakże oba zdjęcia musiały zostać wykonane przez jednego fotografa w niewielkich odstępach czasu – widać bowiem na nich tych samych modlących się ludzi.

24 Rok przed *Katedrą wileńską* w drukarni Zawadzkiego ukazała się książka Emmy Jeleńskiej *Kalwarya pod Wilnem* (Wilno 1903), w której zamieszczono osiem fotografii Fleury'ego. Za tę wskazówkę dziękuję recenzentowi / recenzentce mojego artykułu.

25 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 46 – por. fotografia w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 536.

26 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 52–53 (figury Mojżesza i czterech ewangelistów) – por. fotografie w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 539–543.

27 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 61 (nawa południowa) – por. fotografia w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 544. Fotografie obu naw bocznych wykazują pokrewieństwo formalne z wykonanym przez Fleury'ego widokiem wnętrza nawy głównej (zob. przyp. 13): do cech wspólnych należą zniekształcenia perspektywiczne architektury i obecność sztafażu w postaci modlących się wiernych.

28 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 89, 90, 93, 94, 97 – por. fotografie w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, odpowiednio nr kat. 547, 549, 548, 550. Na fotografii południowozachodniego narożnika kaplicy (J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 548) widać tę samą tabliczkę opartą o pilaster, co na sygnowanej przez Fleury'ego odbite w Fototece IHS UJ (zob. przyp. 14). M. Matulytė, *Photography of Vilnius*, il. na s. 42, publikuje tę fotografię jako pracę Zahorskiego.

29 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 121 – por. fotografia w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 557.

30 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 103, 108, 113, 114, 117, 127, 150 – por. fotografie w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, odpowiednio nr kat. 537, 552, 559, 558, 556, 553, 551.

31 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 163, 166–168 – por. fotografie w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, odpowiednio nr kat. 571, 570, 572, 573, 574, 566, 567.

publicznych Polski i Litwy³², nie udało się odnaleźć widoków katedry lub jej wyposażenia. Nie wiadomo też, gdzie obecnie znajdują się negatywy Zahorskiego, których kilka tysięcy miał on w roku 1925 ofiarować Uniwersytetowi Wileńskiemu³³. Jedyną znaną mi fotografią Zahorskiego, bez wątplenia wykonaną na użytek interesującej nas monografii, jest reprodukcja planu sytuacyjnego zamku i katedry z roku 1779, która została wydrukowana w książce (ryc. 5)³⁴. W rozważaniach warto jednak uwzględnić zespół około czterdziestu odbitek przedstawiających zabytki Wilna, należących niegdyś do zbiorów Komisji Historii Sztuki krakowskiej Akademii Umiejętności (obecnie w Fototece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego). Są do nich dołączone niewielkie kartki papieru z własnoręcznymi opisami Zahorskiego, co świadczy o tym, że zdjęcia pochodzą z jego archiwum³⁵. Zapewne ofiarował je Komisji wkrótce po tym, jak został jej współpracownikiem (1909)³⁶. Ogromna większość z nich to kopie innych odbitek lub rycin. Dotyczy

32 Wśród oznaczeń widniejących na znanych mi fotografiach, przypisywanych Zahorskiemu lub pochodzących z jego zbiorów, za sygnatury należy uznać w pierwszej kolejności podpisy naniesione własnoręcznie przez autora pod odbitkami lub na rewersach kartonów. Przykładem tego są: fotografia ryciny Kanutego Rusieckiego przedstawiającej cerkiew Przczystej Bogurodzicy w Wilnie, Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka – MAB), sygn. Fg 1-1104/2 (podpisana „fotogr. Dr W. Zahorski”); fotografia skarbca kościoła św. św. Piotra i Pawła na Antokolu, Fototeka IHS UJ, sygn. IHS UJ P 018379, zob. *Katalog Fototeki...*, nr kat. 1620, s. 435 (podpisana „Dr. Wł. Zahorski 1899”); fotografia planu otoczenia zamku wileńskiego, zob. niżej przyp. 34. Wzorem fotografów zawodowych Zahorski używał też suchej pieczęci o treści „W. Zahorski”, której tłok zachował się w LDM, nr inw. MPM 1116 – <https://www.limis.lt/en/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/20000006325087> [22.06.2021]. W ten sposób sygnowane są m.in.: fotografia wnętrza dawnej biblioteki w klasztorze franciszkanów w Wilnie, Centralne Litewskie Archiwum Państwowe (Lietuvos centrinis valstybės archyvas – LCVA), sygn. P-32477; fotografia ryciny ukazującej cerkiew św. Mikołaja w Wilnie, – LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 52, k. 39. Często spotykany odcisk pieczęci tuszowej „Dr. Władysław Zahorski” musiał pełnić funkcję znaku własnościowego, występuje bowiem także na fotografiach innych autorów, np. na sygnowanym przez S. F. Fleury’ego widoku dziedzińca kościoła św. Michała, LCVA, sygn. P-32478.

33 W. Zahorski, *Moje wspomnienia...*, zob. wyżej przyp. 8. Za pomoc w – jak dotąd – bezskutecznych poszukiwaniach negatywów Zahorskiego dziękuję panu Dainiusowi Junevičiusowi.

34 BN, sygn. ZZK 28 297, odbitka kolorowana, na kartonie podpis „fotografów. W. Zahorski”. Por. W. Zahorski, *Katedra...*, il. na wkładce po s. 16. Oryginał planu znajduje się obecnie w LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 46 (1), w aktach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, które otrzymało go w darze od Witolda Zahorskiego, brata Władysława.

35 Są to odbitki żelatyново-srebrów kopiiowane o różnych wymiarach (od około 9 × 5 do około 17,5 × 12,5 cm), niektóre wraz ze wspomnianymi kartkami naklejone wtórnie na kartony. Widniejące na nich dawne numery inwentarowe oraz odpowiadające im wpisy w *Inwentarzu Gabinetu Zakładu Historii Sztuki. Dział Fotografii*, t. 3 (rkps w Fototece IHS UJ, bez sygn.), dowodzą, że fotografie te zostały ofiarowane do zbiorów ówczesnego Zakładu Historii Sztuki UJ przez Komisję Historii Sztuki PAU w 1925 roku.

36 Komisja Historii Sztuki wybrała Zahorskiego na współpracownika w listopadzie 1908 roku, zob. „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” 1909, nr 1, s. 8; zatwierdzenie nominacji przez Wydział Filozoficzny Akademii nastąpiło 11 I 1901, zob. dyplom w BN, sygn. Rps 10454 IV, k. 142. Według samego Zahorskiego, członkiem Komisji mianowano go za książkę o katedrze wileńskiej, zob. W. Zahorski, *Moje prace drukowane*, BN, sygn. Rps 10453 V, k. 143. W słabo czytelnym brudnopisie

to także jedenastu widoków katedry wileńskiej, wśród których można rozpoznać fotografie Stanisława Filiberta Fleury'ego, opublikowane w dziele Zahorskiego³⁷, ale także działającego znacznie wcześniej Józefa Czechowicza (ryc. 6a, b)³⁸.

Wyjątkowym dokumentem prac nad *Katedrą wileńską* jest maszynopis Zahorskiego zawierający przyklejone do kart fotografie, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie³⁹. Jest to egzemplarz przedstawiony w roku 1902 do akceptacji cenzury, której ingerencje widoczne są w postaci licznych skreśleń czerwonym atramentem⁴⁰. Warto podkreślić, że cenzor oprócz tekstu kontrolował także ilustracje, nakazując usunięcie niektórych w całości lub przekreślając tylko „nieprawomyślne” fragmenty (ryc. 7). W porównaniu z wydaną książką, w wersji z 1902 roku przewidziano znacznie mniej ilustracji (35), w większości zaczerpniętych z zupełnie innych źródeł. Wklejone do maszynopisu odbitki są bowiem z reguły reprodukcjami innych fotografii lub rycin⁴¹.

listu, adresowanego prawdopodobnie do sekretarza Komisji, Zahorski wspomina o posiadanych lub wykonanych przez siebie fotografiach „pomników w kościołach wileńskich”, które mogły by być przydatne Komisji, BN, sygn. Rps 10462 IV, k. 45v. Być może miał na myśli omawiany tu zespół.

37 Np. fotografia relikwiarza św. Stanisława, sygn. IHSUJ P 018286 – <http://www.fototeka.ih.s.uj.edu.pl/navigart/node/119612> [11.08.2021] – por. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 160 oraz B. Фронцкевич, *В ризницяхъ римско-католическихъ костеловъ...*, tabl. XXII, il. 4.

38 Fotografia epitafium Samuela Paca, sygn. IHSUJ P 018291; w prawym dolnym rogu fotokopii widoczny jest napis „J. CZECHOWICZ”, w oryginale będący odciskiem suchej pieczęci autorskiej. Por. J. Gudaitė, *Juožapas Čechavičius 1818–1888. Fotografijos*, Vilnius 2016 (Lietuvos fotografijos istorija, t. 3), nr kat. 43.

39 W. Zahorski, *Kościół katedralny s. Stanisława w Wilnie*, BN, sygn. Rps 10459 III. Do kart maszynopisu przyklejone są obecnie 23 odbitki (wtórnie ponumerowane niezależnie od paginacji) o zróżnicowanych wymiarach (od około 8,5 × 4 do około 17 × 12 cm), dwie (nr 4, s. 17 i nr 14, s. 64) żelatynowo-srebrkowe kopiowane o zielonkawym lub oliwkowym odcieniu, pozostałe żelatynowo-srebrkowe wywyfowane, tonowane na kolor sepia.

40 Informacje o przeznaczeniu maszynopisu i perypetiach z cenzurą zawiera dołączony na końcu rękopisu Zahorskiego pt. *Przyczynek do historyi cenzury na Litwie*, ibidem, s. 129–130. Ostatecznie wydawcy udało się zmieścić opór cenzora łapówką wysokości stu rubli, a książka ukazała się w całości, a nawet poszerzona o dodatkowe rozdziały.

41 Należy zastrzec, że wskutek zaginięcia części odbitek z rękopisu nie wiadomo, jakie fotografie miały być wykorzystane do zilustrowania portretów biskupa Massalskiego i Wawrzyńca Gucewicza (W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, s. 25), bocznej elewacji katedry (ibidem, s. 27), fasady (s. 28), dzwonnicy (s. 30), portalu kaplicy św. Kazimierza (s. 53), fresku przedstawiającego cud przy grobie św. Kazimierza (s. 61), ambony w kaplicy św. Kazimierza (s. 63), obrazu Ukrzyżowanego w kaplicy Gasztołdowskiej (s. 71), portretu księcia Witolda (s. 88) oraz dwóch projektów pomnika Barbary Radziwiłłówny, autorstwa Henryka Dmochowskiego i Friedricha Drakego (s. 95). Warto dodać, że pierwotnie do maszynopisu dołączone były fotografie dwóch różnych modeli Dmochowskiego, z których zachowała się jedna, przedstawiająca figurę *en pied* na cokole, obecnie (wtórnie?) wklejona na s. 39 (fot. nr 10). Zaginęło zatem zdjęcie modelu w formie steli z klęczącą figurą, znanego z ilustracji w artykule J. O. [Obsta], *O pomnik Barbary Radziwiłłówny*, „Litwa i Ruś” 1912, t. 3, z. 1, s. 60–61, il. po s. 56. Obst zamieścił również reprodukcję modelu z figurą *en pied*, informując, że źródłem obu ilustracji były fotografie ze zbiorów W. Zahorskiego, „bardzo niewyraźne i wyblakłe, co się tłumaczy niskim stanem ówczesnej fotografii oraz niszczącym wpływem czasu”. Trudno na tej podstawie rozstrzygnąć, czy Zahorski był właścicielem oryginalnych zdjęć z okresu powstania modeli (1861), czy udostępnił Obstowi ich fotokopie (fotokopia

Przykładowo, widoki wnętrza prezbiterium i kaplicy św. Kazimierza, a także epitafium Samuela Paca to fotokopie zdjęć Józefa Czechowicza z lat siedemdziesiątych XIX wieku⁴². Ilustracje jednego z fresków we wspomnianej kaplicy (ryc. 7) i pomnika biskupa Jerzego Tyszkiewicza to fotografie rycin ze słynnego *Album Wileńskiego* Jana Kazimierza Wilczyńskiego⁴³, a reprodukcje nagrobków Olbrachta Gasztołda i biskupa Pawła Holszańskiego zostały wykonane ze starych opublikowanych w roku 1872 w „Tygodniku Ilustrowanym”⁴⁴. Wszystkie one zostały w druku zastąpione fotografiami z natury. Do maszynopisu wklejone zostały także fotokopie odbitek Stanisława Filiberta Fleury’ego, ukazujących monstrencję gieranońską, relikwiarz św. Stanisława, kielich ofiarowany przez hrabiego Tyszkiewicza⁴⁵ oraz relikwiarz św. Eustachego⁴⁶. Zdjęcia srebrnych figur św. Stanisława i św. Kazimierza (ryc. 11), wyróżniające się ostrością, zostały prawdopodobnie odbite bezpośrednio z negatywów Fleury’ego⁴⁷.

W momencie ukończenia tekstu Zahorski dysponował więc dość heterogenicznym materiałem ilustracyjnym, na który składały się ryciny, rysunki oraz fotografie różnych autorów. Trudno przy tym przesądzać, czy były to wyłącznie fotokopie, czy także oryginały (niewykluczone, że fotokopie zostały wykonane

jest w każdym razie odbitka zachowana w maszynopisie Zahorskiego). Właścicielem oryginałów mógł być natomiast wileński kolekcjoner i publicysta Lucjan Uziębło, który również opublikował zdjęcia obu modeli Dmochowskiego oraz modelu Drakego, zob. L. Uziębło, *Katedra wileńska i pomniki królewskie*, „Złoty Róg” 1912, nr 24, s. 3–5, il. na s. 5, 7, 9. Ilustracje projektów pomnika nie zostały ostatecznie zamieszczone przez Zahorskiego, zob. W. Zahorski, *Katedra...*, s. 143.

42 Odpowiednio: W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 5, s. 32; fot. nr 12, s. 54, fot. nr 19, s. 101; na wszystkich widoczne są sygnatury Czechowicza. Por. reprodukcje oryginalnych fotografii Czechowicza ze zbiorów LNM: J. Gudaitė, *Juozapas Čechavičius...*, nr kat. 41 (wnętrze prezbiterium); nr kat. 42 (wnętrze kaplicy św. Kazimierza); nr kat. 43 (epitafium Samuela Paca). Epitafium Paca skopiowane zostało z tej samej fotografii, co cytowany wyżej egzemplarz w Fototece IHS UJ (ryc. 6a).

43 W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 13, s. 61; fot. nr 18, s. 100 – por. *Album wileńskie*, wyd. J. K. Wilczyński, Paryż 1845–1875, rycina Antoniego Oleszczyńskiego: BJ, sygn. 34110 III Mag. Graf. – <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=184484> [22.02.2021]; chromolitografia Lemerciera wg rysunku Karola Rypińskiego: BN, sygn. AFG.83/VI (G.50664) – <https://polona.pl/item/5553383/98/> [22.02.2021]. Fotokopia chromolitografii ukazującej nagrobek biskupa Tyszkiewicza znajduje się także w Fototece IHSUJ, sygn. IHSUJ P 018294 – <http://www.fototeka.ihs.uj.edu.pl/navigart/node/119620> [11.08.2021].

44 W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 15, s. 72; fot. nr 16, s. 73 – por. *Olbracht Gasztołd*, „Tygodnik Ilustrowany” 1872, nr 227 (4 V), s. 232; *Paweł Algimuntowicz książę Holszański, biskup wileński*, ibidem, nr 246 (14 IX), s. 128.

45 W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 20, s. 109; fot. nr 21, s. 109; fot. nr 22, s. 110 – zob. wyżej, przyp. 16, 17.

46 Ibidem, fot. nr 23, s. 111 – por. fotografia w Fototece IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018301, na odbitce odcisk suchej pieczęci „S. Fleury”, zob. *Katalog Fototeki...*, nr kat. 1637, s. 439–440. Do druku użyto innej fotografii relikwiarza, zob. W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 186; jej negatyw przechowuje LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 574.

47 W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 8, s. 37; fot. nr 9, s. 37 – w sprawie autorstwa Fleury’ego zob. przyp. 15.

tylko do egzemplarza przeznaczony dla cenzury). Maszynopis w Bibliotece Narodowej i wspomniany zespół pozytywów ofiarowanych Akademii Umiejętności pozwalają w każdym razie zyskać pewne wyobrażenie o metodzie pracy uczonego, który, tworząc archiwum wizualne, niezbędne do badań nad historycznymi pamiątkami Wilna, gromadził m.in. fotografie innych wizerunków, najczęściej zapewne wykonując je własnoręcznie⁴⁸. Reprodukowanie odbitek fotograficznych mogło przy tym prowadzić do „zapomnienia” o ich rzeczywistym twórcy. Przypuszczalnie z tego powodu Zahorski co najmniej dwukrotnie opublikował fotografie Fleury’ego jako własne⁴⁹. Niezależnie od tego, czy było to świadome działanie, czy pomyłka, każe to zachować szczególną ostrożność przy atrybucji Zahorskiemu zdjęć na podstawie ich odwzorowań w druku.

Wydaje się zatem, że spośród fotografii zamieszczonych w *Katedrze wileńskiej* można jej autorowi bez większego ryzyka przypisać reprodukcje dzieł graficznych. Były to przede wszystkim cztery rysunki obrazujące przemiany budowli od czasów Witolda do XVII wieku, które Zahorski przeffotografował najpewniej z litografii w dziele Teodora Narbutta⁵⁰. Również w przypadku portretu Wawrzyńca Gucewicza i obrazu Smuglewicza Św. Paweł Zahorski posłużył się fotokopiami bliżej nieokreślonych rycin⁵¹.

Jak już powiedziano, lwią część ilustracji dostarczył Stanisław Filibert Fleury. Zastanawiając się nad okolicznościami ich powstania należy zauważyć, że nie

48 O tym, że wileński lekarz samodzielnie reprodukował inne fotografie, ryciny i dokumenty świadczą źródła pisane (np. BN, sygn. Rps 10454 IV, k. 136–137; W. Zahorski, *Moje wspomnienia...*, k. 86v), a także sygnowane przez niego fotokopie, np. ryciny z widokiem cerkwi św. Mikołaja w Wilnie, zob. przyp. 32.

49 Widok arkady okiennej zamku w Trokach, fotografia Fleury’ego prawdopodobnie z 1888 roku, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 585 – por. W. Zahorski, *Zamek w Trokach*, „Wędrowiec” 1912, nr 12, il. na s. 247 (z podpisem „Fot. Dr. W. Zahorski”); fotografia wieży kościoła bernardynów w Wilnie, k. XIX w., sygnowana suchą pieczęcią Fleury’ego, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 53 – por. W. Zahorski, *Stare Wilno*, „Ziemia” 1912, t. 3, nr 7, il. na s. 109 (z podpisem „fot. W. Zahorski”).

50 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 12, 15, 27, 33 – por. T. Narbutt, *O kościele katedralnym wileńskim*, w: idem, *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno 1856, il. na wkłękach po s. 106, 108, 110. Za wskazanie tej pozycji dziękuję dr. hab. Jakubowi Adamskiemu.

51 W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 49, 60. Recenzentowi / recenzentce tego artykułu zawdzięczam informację, że w zbiorach BN przechowywana jest odbitka fotograficzna, zrobiona niewątpliwie z tego samego negatywu, co zdjęcie wykorzystane w *Katedrze wileńskiej* do zilustrowania wizerunku Gucewicza: sygn. F.70913/III – <https://polona.pl/item/portret-wawrzyńca-gucewicza-fotografia-litografii,MTE3O Tg2Mzk5/0/#info:metadata> [20.08.2021]. Fotokopia ta pochodzi ze spuścizny wileńskiego historyka Ludwika Janowskiego i jest bardzo prawdopodobne, że wykonał ją Zahorski. Ten sam graficzny portret Gucewicza (przycięty do owalnego kształtu) Janowski opublikował bowiem na s. 66 broszury *Uniwersytet Wileński i jego znaczenie* (Lwów 1903; wyd. pod pseudonimem Ludwik Tur), do której Zahorski – według własnej relacji – dostarczył fotografie portretów profesorów (zob. W. Zahorski, *Reprodukcje...*, k. 145v, poz. 3). Por. podobny (lecz nie identyczny) litografowany portret Gucewicza, BN, sygn. G.9865/III – <https://polona.pl/item/1052185/0/> [22.06.2021].

jest to zespół jednolity pod względem chronologicznym. Do grupy wcześniejszej należą fotografie niektórych dzieł złotnictwa ze skarbca katedralnego, będące prawdopodobnie plonem zorganizowanej akcji dokumentacyjnej, związanej z przygotowaniem do IX Zjazdu Archeologów Rosyjskich, który odbył się w Wilnie w roku 1893⁵². Światłodrukowe reprodukcje zdjęć wielkiej monstrancji z Gieranon, relikwiarza ręki św. Stanisława i późnogotyckiego kielicha zostały bowiem opublikowane w roku 1897 w materiałach kongresu, jako ilustracje do artykułu ks. Wiktora Fronckiewicza o skarbcach wileńskich kościołów⁵³. Możliwe, że przy tej samej okazji Fleury sfotografował także srebrne posążki św. Stanisława i św. Kazimierza oraz kielich fundacji Michała Tyszkiewicza. Stało się to w każdym razie nie później niż na przełomie 1900/1901 roku, ponieważ 24 stycznia 1901 roku odbitki z tych fotografii (ryc. 10), nadesłane przez wileńskiego kolekcjonera Antoniego Szutinas, oglądane były w Krakowie na posiedzeniu Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności (dwie pierwsze zostały później opublikowane w „Sprawozdaniach” Komisji)⁵⁴.

Według Jūratė Gudaitė, pozostałe zdjęcia należące do wspomnianego wyżej zespołu w Litewskim Muzeum Narodowym i opublikowane w *Katedrze wileńskiej*, Fleury wykonał w roku 1901⁵⁵. Nie ma powodu by podważać to twierdzenie w odniesieniu do kilku odbitek datowanych na ten rok ręką samego Zahorskiego

52 J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 564–574, datuje zdjęcia przedmiotów ze skarbca katedry na lata 1888–1901; pisze również (ibidem, s. 17), że niektóre swoje fotografie Fleury zaprezentował na tym kongresie. Według Moniki Janiszewskiej fotografie dwóch późnogotyckich kielichów Fleury wykonał przed 1893 rokiem, zob. *Skarbiec katedry wileńskiej* [katalog wystawy], Zamek Królewski w Warszawie 2 VII – 28 IX 2008, Zamek Królewski na Wawelu, 15 X 2008 – 15 I 2009, red. D. Nowacki, A. Saratowicz-Dudyńska, Warszawa 2008, nr kat. 3, s. 109 oraz nr kat. 6, s. 120.

53 В. Фронцкевич, *В ризницяхъ римско-католическихъ костеловъ...*

54 „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” 1901, nr 2, s. 10: „P. Antoni Szutinas nadesłał fotografie z zabytków wileńskich, głównie ze skarbca katedralnego, z kościoła św. Piotra oraz zabytków wykonanych w guberni wileńskiej znajdujących się w jego zbiorach”; podobnie „Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie. Classe de Philologie. Classe d'histoire et de philosophie” 1901, nr 2, s. 25. W „Sprawozdaniach Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1905, t. 7, z. 4, szp. CCC jako dary Szutinas wymieniono fotografie przedstawiające „kielich srebrny prawdopodobnie krakowskiej roboty z XV wieku i dwie figurki Ś. Kazimierza i Ś. Stanisława z wileńskiej katedry”, zreprodukowane na il. 13–15, a także „wieżę kościoła Bernardynów w Wilnie i trzy wspaniałe monstrancje, pochodzące tak z miasteczka Niemonajci w powiecie trockim, jak z Wilna”. O korzystaniu z fotografii nadesłanych przez Szutinas wspominał też M. Sokołowski, *Dwa gotycyzmy...*, szp. 3. Wszystkie trzy odbitki znajdują się obecnie w Fototece IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018300 (kielich Tyszkiewicza), IHSUJ P 018303 (figura św. Stanisława), IHSUJ P 018305 (figura św. Kazimierza), zob. *Katalog Fototeki...*, nry kat. 1629–1631, s. 437–438. O działalności kolekcjonerskiej Szutinas zob. M. Buika, *Wileńscy kolekcjonerzy zabytków i pamiątek historycznych na przełomie XIX–XX wieku*, „Prace Historyczne” 2007, z. 134, s. 88–89.

55 J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, s. 17–18, 564 oraz dane w notach katalogowych.

(ryc. 4a, b)⁵⁶, w przypadku innych kwestia pozostaje otwarta. Można bowiem sądzić, że gdyby historyk już wtedy dysponował nowszymi fotografiami Fleury'ego, np. epitafiów i nagrobków, zapewne włączył by je do ukończonego w 1902 roku maszynopisu i nie musiałyby sięgać po fotokopie rycin. Nie jest więc wykluczone, że Fleury wykonał te fotografie nieco później.

Przywołany wyżej dar Antoniego Szutinasza dla Komisji Historii Sztuki AU dowodzi szerokiego rozpowszechnienia zdjęć Fleury'ego, dzięki którym wierne odwzorowania najcenniejszych przedmiotów ze skarbca katedry wileńskiej docierały także do uczonych w Galicji. Warto dodać, że przewodniczącą Komisji i nestor polskiej historii sztuki, profesor Marian Sokołowski, miał w swych prywatnych zbiorach sygnowane przez Fleury'ego fotografie kielicha fundacji biskupa Jerzego Radziwiłła i szesnastowiecznej laski kantorskiej⁵⁷. Dla popularyzacji wymienionych zabytków daleko większe znaczenie niż rozsyłanie odbitek miały jednak reprodukcje w publikacjach skierowanych do szerszego grona odbiorców, takich jak na przykład *Dzieje Polski ilustrowane* Augusta Sokołowskiego, gdzie zamieszczono liczne fotografie Fleury'ego⁵⁸. Czytelnik takich publikacji, a dotyczy to także interesującej nas książki Zahorskiego, często przy tym otrzymywał wizerunki różniące się znacznie od oryginalnych fotografii, które przed drukiem poddawane były różnym manipulacjom. Powszechnie stosowano retuszowanie, służące „poprawieniu” słabiej czytelnych lub prześwietlonych partii, co widać na wielu ilustracjach w *Katedrze wileńskiej*⁵⁹. Z innego rodzaju ingerencjami spotykamy się w przypadku srebrnych posążków św. Stanisława i św. Kazimierza. Porównanie reprodukcji pierwszego z nich w dziele Zahorskiego z sygnowaną odbitką Fleury'ego w Litewskim Muzeum Sztuki w Wilnie (ryc. 8, 9) dowodzi, że w celu uwydatnienia centralnego motywu

56 Zob. przyp. 21.

57 W 1905 roku Sokołowski ofiarował je Gabinetowi Historii Sztuki, obecnie znajdują się w zbiorach Fototeki IHS UJ: sygn. IHSUJ P 018299, IHSUJ P 018307; na obu odbitkach odciski suchej pieczęci „S. Fleury”. Zob. *Katalog Fototeki...*, nr kat. 1628, 1632, s. 437–438. Fotografia laski kantorskiej powstała niewątpliwie w tych samych okolicznościach, co wspomniane wyżej zdjęcia monstrancji gieranońskiej i relikwiarza św. Eustachego (w wersji znanej z odbitki w Fototece IHS UJ, zob. przyp. 46). Na wszystkich trzech fotografiach widzimy bowiem dzieła ustawione na jednakowym postumencie przesłoniętym tkaniną, która odwija się na narożnikach. Inną fotografię kielicha biskupa Radziwiłła opublikował W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 163; w LNM zachował się też jej negatyw, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 570.

58 W tym dziele złotnictwa z katedry wileńskiej: A. Sokołowski, *Dzieje Polski ilustrowane*, Warszawa 1899–1901, t. 2, il. na s. 10 (relikwiarz św. Stanisława), 221 (figura relikwiarzowa św. Kazimierza), 250 (kielich późnogotycki); t. 3, il. na s. 252 (monstrancja gieranońska).

59 Np. W. Zahorski, *Katedra...*, il. na s. 89, 94, 108, 123 – por. fotografie w LNM, J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 547, 546, 552.

niemal całkowicie wyretuszowano tło (czego ubocznym skutkiem było zniekształcenie form cokołu), a dla oszczędności miejsca obcięto puste partie. Co ciekawe, retuszu dokonano niewątpliwie w pracowni Fleury'ego bezpośrednio na negatywie, ponieważ zarówno odbitka w maszynopisie Zahorskiego, jak i egzemplarz przesłany do Krakowa przez Szutinasa (ryc. 10), prezentują stan po usunięciu tła. Znamiona analogicznej obróbki noszą również pozytywy ukazujące statuetkę św. Kazimierza (ryc. 11)⁶⁰. Najwidoczniej fotograf dostosował się do wymogów autorów i wydawców publikacji naukowych, którzy byli zapewne głównymi odbiorcami tych fotografii⁶¹.

Świadectwem podobnych praktyk jest także zdjęcie ambony w kaplicy św. Kazimierza, należące do zespołu przekazanego przez Zahorskiego Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności (ryc. 12)⁶². Jest to reprodukcja innej fotografii przedstawiającej to dzieło na pustym, jasnym tle, uzyskanym wskutek niezbyt dokładnego retuszowania. Zahorski musiał dysponować także jej wersją sprzed retuszu (z ciemnym tłem zacierającym szczegóły cokołu), ponieważ zamieścił ją w wydanej w roku 1901 broszurze poświęconej kaplicy⁶³. Nie wiadomo, czy wyretuszowana odbitka została wykorzystana w jakiejś publikacji.

Zastanawiając się nad miejscem fotografii w badaniach nad dziejami katedry wileńskiej należy omówić jeszcze jeden epizod z działalności Władysława Zahorskiego. W kwietniu 1909 roku wraz z ks. prałatem Janem Kurczewskim dokonał on oględzin odkrytej przypadkowo krypty we wschodniej części nawy północnej, która, jak ustalili, była pierwotnym grobowcem wielkiego księcia Witolda, a następnie miejscem pochówku biskupa Waleriana Protasewicza. Zahorski sporządził szczegółową relację z badań, wzbogaconą o własne rysunki, którą przesłał Marianowi Sokołowskiemu z prośbą o opinię i ewentualnie opublikowanie jej w którymś z wydawnictw Akademii Umiejętności⁶⁴. Do listu

60 Egzemplarze w: W. Zahorski, *Kościół katedralny...*, fot. nr 9, s. 37 oraz w Fototece IHS UJ, zob. przyp. 54.

61 Jako analogię wskazać można fotografię korony obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem w kościele parafialnym w Trokach (fot. S. F. Fleury, 1888). W LNM zachował się negatyw z wyretuszowanym tłem (J. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury...*, nr kat. 560), znane są też odbitki sprzed wykonania retuszu: MAB, sygn. Fg. I-760; Gabinet Rycin Biblioteki PAU i PAN w Krakowie, sygn. FD 1184. Fotografię bez tła zamieścił B. Фронцевич, *В ризницяхъ римско-католическихъ костеловъ...*, tabl. XXII, il. 1.

62 Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018285 – <http://www.fototeka.ihs.uj.edu.pl/navigart/node/119611> [11.08.2021].

63 W. Zahorski, *Kaplica św. Kazimierza w katedrze wileńskiej*, Warszawa 1901, il. na s. 10.

64 Zachowały się dwa rękopisy tej relacji: W. Zahorski, *Zwłoki biskupa w Katedrze Wileńskiej*, BN, sygn. Rps 10462 IV, k. 41–42v, z datą 25 IV 1909; idem, *Sklep grobowy W. Ks. Lit. Witolda w katedrze*

Zahorski dołączył skrawki szat liturgicznych i obicia trumny biskupa, a także dwie fotografie obiektów znalezionych w krypcie: fragmentu marmurowego nagrobka Protasewicza oraz rękawicy biskupiej i mosiężnego łańcuszka (który badacz uważał za osiemnastowieczny)⁶⁵. Znane mi jest tylko drugie z tych zdjęć, ukazujące oba przedmioty w aranżacji typowej dla praktyk inwentaryzacyjnych: ułożone równolegle na jasnym tle, z użyciem pinezek w celu rozprostowania tkaniny (ryc. 13)⁶⁶. Nie wiadomo, czy Zahorski sam był autorem fotografii, czy tylko ją zamówił; w każdym razie dowodzi ona, że zdawał sobie sprawę z wartości tego rodzaju dokumentacji. Miała ona nie tylko utrwalić wygląd znalezisk, które po zakończeniu prac badawczych zamierzano ponownie złożyć w krypcie⁶⁷, ale także posłużyć innemu uczonemu – Marianowi Sokołowskiemu – do określenia ich datowania⁶⁸. Intencją Zahorskiego było z pewnością również opublikowanie fotografii, jednak z niewiadomych przyczyn jego komunikat o odkryciu grobu Witolda ukazał się w „Sprawozdaniach Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” bez jakichkolwiek ilustracji⁶⁹.

* * *

Podsumowując przedstawione w niniejszym artykule obserwacje można stwierdzić, że sposób w jaki Zahorski posługiwał się fotografią w trakcie swych studiów nad katedrą wileńską, odzwierciedla różnorodność funkcji, jakie medium to pełniło wówczas w służbie nauk humanistycznych. Fotografie przede wszystkim

wileńskiej, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. PAU W I-175, k. 1–4, datowany na maj 1909. Druga wersja zaopatrzona jest w staranniejsze rysunki i nosi ślady korekty.

65 Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. PAU W I-30, list Zahorskiego do Sokołowskiego z 17 V 1909: „Posyłam JWiemożnemu Panu szczegółowy opis dokonanych przeze mnie badań, fotogramy ułamku pomnika i znajdującej się na zwłokach rękawiczki oraz skrawki stuły (z takiej samej materii jest zrobiony ornat), tuniki, zawiązki od trzewika i cząstkę galonu z trumny. Czy nie mógł by Pan określić z jakiego wieku te przedmioty pochodzą. Jest to nader ważnym i ostatecznie kwestyę rozstrzygnie, bo jeżeli ornat i rękawiczka pochodzą z drugiej połowy XVI wieku, wtedy zwłoki znajdujące się w sklepie są zwłokami biskupa Protasewicza, a sam sklep – sklepem Witoldowskim”. Skrawek obicia trumny do dziś znajduje się między kartami tego listu.

66 Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018309.

67 W. Zahorski, *Sklep grobowy...*, k. 3.

68 Od tego zależała interpretacja odkrytych relikwii: jeżeli Sokołowski potwierdziłby ich datowanie na drugą połowę XVI wieku, można byłoby je wiązać z pochówkiem biskupa Protasewicza, o którym wiadomo było, że kazał się pogrzebać w dawnym grobie Witolda. Odpowiedź Sokołowskiego nie jest znana, powyższe datowanie tkaniny i fragmentu nagrobka potwierdził natomiast Feliks Kopera, dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie, zob. W. Zahorski, *Grób W. Ks. Witolda w Katedrze wileńskiej*, „Goniec Wileński” 1909, nr 172 (14 VIII), s. 3.

69 W. Zahorski, *Sklep grobowy W. Ks. Lit. Witolda w katedrze wileńskiej*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1913, t. 9, z. 1–4, szp. CCXXXVII–CCXLI. O tym, że zachowane w Fototece IHS UJ zdjęcie przygotowywano do druku, świadczą naniesione na karton linie wyznaczające kadr oraz retusze atramentem na odbitce, poprawiające czytelność ogniw łańcuszka.

współtworzyły prywatne archiwum uczonego, pomagając mu w gromadzeniu i porządkowaniu wiedzy (w przypadku Zahorskiego szczególnie istotną rolę odgrywała przy tym ich przydatność do kopiowania innych przekazów wizualnych). Stanowiły ponadto niezbędny do publikacji materiał ilustracyjny, służyły do dokumentowania prac badawczych, a także komunikowania odkryć kolegom po fachu. Z takim zastosowaniem fotografii w archeologii i historii sztuki spotykamy się oczywiście już wcześniej, od trzeciej ćwierci XIX wieku, jednak na początku XX stulecia, dzięki postępowi technicznemu i rozwojowi ruchu fotoamatorskiego, posługiwanie się aparatem przez naukowców stało się zjawiskiem powszechnym.

Na koniec trzeba również podkreślić znaczenie Stanisława Filiberta Fleury'ego w dziejach dokumentacji fotograficznej katedry wileńskiej. Była ona fotografowana już w latach sześćdziesiątych XIX, jednak z tego czasu znane są jedynie pojedyncze ujęcia budowli z zewnątrz, autorstwa Abdona Korzona⁷⁰, Alberta Świewkowskiego⁷¹, Wilhelma Zacharczyka⁷² i Józefa Czechowicza⁷³. Ten ostatni w następnej dekadzie wykonał także kilka fotografii we wnętrzu⁷⁴. Pod koniec XIX i na początku XX stulecia widoki ogólne katedry mieli w swej ofercie także bracia Miron i Leon Butkowsy⁷⁵ oraz Tyburcy Chodźko⁷⁶, jednak to właśnie Fleury jako pierwszy wykonał tak duży zestaw zdjęć tej budowli – zarówno jej architektury, jak i bogatego wyposażenia – które mogły sprostać wymaganiom badaczy i popularyzatorów dziedzictwa kulturowego Wilna. Obszerniejszą dokumentację katedry – tworzoną zresztą przez wiele lat – zebrał dopiero Jan Bułhak⁷⁷. Działalność Fleury'ego oraz proces powstawania monografii Zahorskiego są dowodem na to, jak dostępność fotografii może determinować charakter publikacji naukowej. Na etapie maszynopisu książki

70 Fotografia znana z rycin, zob. D. Junevičius, *Abdonas Korzonas – pirmasis Vilniaus vaizdų fotografas*, Vilnius 2018, s. 484–485.

71 M. Matulytė, *Photography of Vilnius*, s. 66, il. 24.6.

72 Ibidem, s. 96, il. 25.8.

73 J. Gudaitė, *Juozapas Čechavičius...*, nr kat. 38.

74 Wspomniane już widoki prezbiterium, kaplicy św. Kazimierza i epitafium Samuela Paca, zob. przyp. 42.

75 Np. odbitka w BN, sygn. F.7949/G – <https://polona.pl/item/katedra-sw-sw-stanislawa-i-wladyslawa-w-wilnie,MTkzNTgxNDI/O/#info:metadata> [17.08.2021].

76 Oprócz wspomnianej wyżej fotografii katedry zamieszczonej w książce Zahorskiego, Chodźko sfotografował także osobno kaplicę św. Kazimierza, zob. Z. Budrytė, *Lietuvos fotografų darbai XIX a. - 1915 m. Katalogas*, Vilnius 1985, s. 39, nr kat. 813.

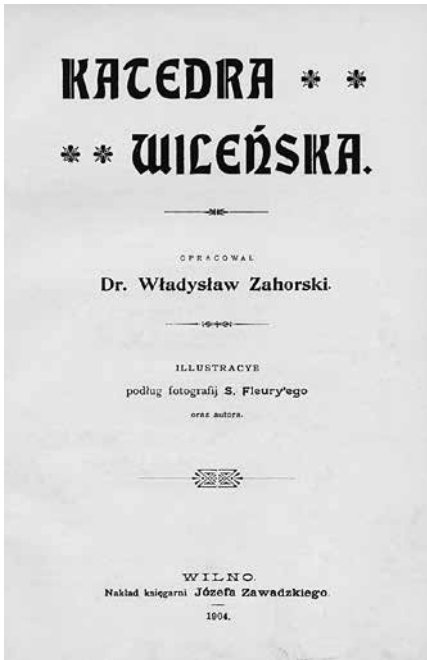
77 J. B. Kucharska, *Prace dokumentacyjne Jana Bułhaka dla Zarządu Miasta Wilna w latach 1912–1915*, „Dagerotyp” 1994, t. 5, s. 13.

od strony wizualnej jest jeszcze silnie zakorzeniona w tradycji dziewiętnastowiecznych albumów starożytnych, będących najczęściej zbiorami reprodukcji graficznych; bezpośrednio zresztą, jak już wspomniano, sięga do wzorcowego dzieła tego gatunku, czyli *Album Wileńskiego* Wilczyńskiego⁷⁸. Dzięki nowym zdjęciom Fleury'ego Zahorski mógł dwukrotnie zwiększyć liczbę ilustracji, a jego książka zyskała ostatecznie kształt nowoczesnego wydawnictwa, ilustrowanego niemal wyłącznie fotografiami z natury. O znaczeniu zebranego w nim materiału ikonograficznego niech na koniec zaświadczy fakt, że niektóre ilustracje były w następnej dekadzie co najmniej dwukrotnie przedrukowywane w innych publikacjach oficyny Zawadzkiego: w monografii katedry pióra ks. Kurczewskiego⁷⁹ oraz w *Przewodniku po Wilnie* Władysława Zahorskiego⁸⁰.

78 E. Manikowska, *Anatomia zbiorów ikonograficznych Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości: ilustrowane syntezy kultury narodowej*, w: *Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. Archeologia – etnografia – historia sztuki*, red. E. Manikowska, l. Kopia, t. 1, Warszawa 2015, s. 59.

79 J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju* [cz. 1], Wilno 1908, il. na wkładce między s. 306 a 307 – powtórzone zostały tu cztery dawne graficzne widoki katedry oraz fotografia Tyburcego Chodźki (por. odpowiednio W. Zahorski, *Katedra wileńska...*, il. na s. 12, 15, 27, 33, 56–57). Dziękuję recenzentowi/recenzentce tego artykułu za zwrócenie mi uwagi na tę pozycję.

80 W. Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1910, il. na s. 151, 153, 155, 157, 164, 166 – fotografie obrazu Majeranowskiego, wnęki pod ołtarzem wikaryjskim, epitafium wielkiego księcia Witolda, obrazu Matki Boskiej w nawie północnej i dwóch fresków w kaplicy św. Kazimierza (por. odpowiednio: W. Zahorski, *Katedra wileńska...*, il. na s. 63, 69, 135, 137, 99, 100). W wydaniach z lat 1921, 1923 i 1927 powtórzono już tylko cztery ostatnie ilustracje.

RYC. 1. Karta tytułowa książki *Katedra wileńska* W. Zahorskiego – <https://polona.pl/item/katedra-wilenska,NDk2MDgz/4/#info:metadata> [28.08.2021]

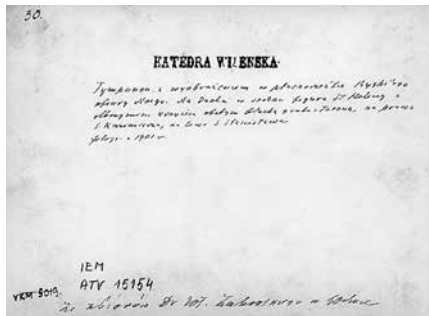

RYC. 2. Ołtarz w kaplicy św. Kazimierza, fot. S. F. Fleury, ilustracja w książce *Katedra wileńska* W. Zahorskiego – <https://polona.pl/item/katedra-wilenska,NDk2MDgz/52/#info:metadata> [28.08.2021]

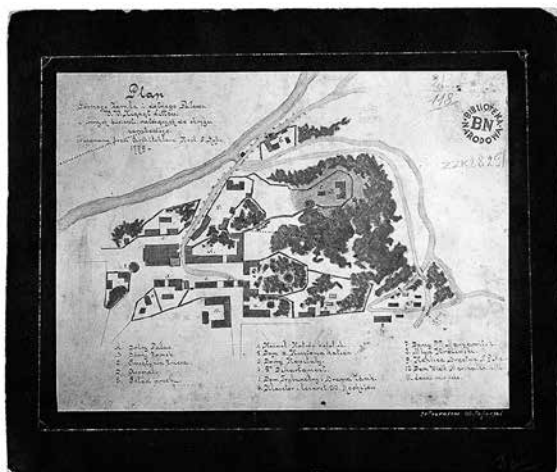

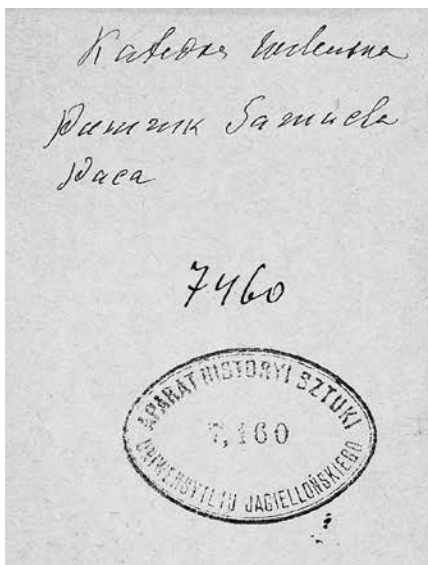
RYC. 3. Wnętrze kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, fot. S. F. Fleury. Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018275

RYC. 4a, b. Fragment fasady katedry wileńskiej, fot. S. F. Fleury (?); a – awers, b – rewers. Litewskie Muzeum Narodowe w Wilnie, nr inw. ATV 15154

RYC. 5. Plan Górnego Zamka i dolnego Pałacu W. W. Xiążąt Littew. i innych budowli należących do okręgu zamkowego zrysowany przez Architekta Król. S. Rosse 1779 r., fot. W. Zahorski. Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 28297.

RYC. 6a, b. Epitafium Samuela Paca w katedrze wileńskiej, reprodukcja fotografii J. Czechowicza, fot. W. Zahorski (?); a – awers odbitki, b – kartka z odręcznym opisem W. Zahorskiego. Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018291

RYC. 7. Fresk *Otwarcie grobu św. Kazimierza w kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej*, reprodukcja ryciny A. Oleszczyńskiego, w *Album Wileńskie* J. K. Wilczyńskiego, fot. W. Zahorski (?); według: W. Zahorski, *Kościół katedralny s. Stanisława w Wilnie*, Biblioteka Narodowa, sygn. Rps 10459 III, fot. nr 13

RYC. 8. Figura relikwiarzowa św. Stanisława w katedrze wileńskiej, fot. S. F. Fleury, ilustracja w książce *Katedra wileńska* W. Zahorskiego – <https://polona.pl/item/katedra-wilenska,NDk2MDgz/42/#info:metadata> [28.08.2021]

RYC. 9. Figura relikwiarzowa św. Stanisława w katedrze wileńskiej, fot. S. F. Fleury. Litewskie Muzeum Sztuki w Wilnie, nr inw. Fi 43

RYC. 10. Figura relikwiarzowa św. Stanisława w katedrze wileńskiej, fot. S. F. Fleury. Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018303

RYC. 11. Figura relikwiarzowa św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, fot. S. F. Fleury. według: W. Zahorski, *Kościół katedralny s. Stanisława w Wilnie*, Biblioteka Narodowa, sygn. Rps 10459 III, fot. nr 9

RYC. 12. Ambona w kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, reprodukcja fotografii sprzed 1901 roku, fot. W. Zahorski (?). Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018285

RYC. 13. Przedmioty znalezione w krypcie w nawie północnej katedry wileńskiej, fot. z 1909.
Fototeka IHS UJ, sygn. IHSUJ P 018309

WOJCIECH WALANUS

The Vilnius Cathedral by Władysław Zahorski: a contribution to the history of photography in Vilnius and its role in research on the city's main church at the turn of the 19th and 20th centuries

The Vilnius Cathedral by Władysław Zahorski (1858–1927), published in 1904, was the first monograph of this church illustrated almost exclusively with photographs. In this article, the illustrative material contained in the aforementioned book is analyzed: the problem of the authorship of the photos (in the vast majority taken by the famous Vilnius photographer Stanisław Filibert Fleury), and the time and circumstances of their creation is discussed. Moreover, the role of photography in Zahorski's academic activities and in research on the history of the cathedral at the beginning of the 20th century is characterized.

